

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقر العلوم (ع)
(غیر دولتی - غیر انتفاعی)

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام

دانشکده: فلسفه، کلام و معارف اسلامی

پایان نامه / جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: فلسفه دین

عنوان:

بررسی جایگاه یقین در ایمان از منظر علامه طباطبایی

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی یوسفی

استاد مشاور:

دکتر محمد مهدی گرجیان

نگارش:

سید محمد رضا علم هدایی

دی / 1392

تقديم به

حقيقت ايمان و يقين مجسم

مولانا امير المؤمنين عليه السلام

شکر و سپاس

من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق

به مقتضای پاسداشت حکم عقل و نقل بر خود واجب می دانم پس از به جا آوردن شکر و ثناء الهی و ابراز ارادت در مقابل اولیاء الهی، از تمام اساتید خود که چه به طور مستقیم و چه به طور غیر مستقیم بنده را در نگارش این پژوهش یاری داده اند و نکات علمی و نگارشی لازم را دلسوزانه و نه فقط از باب رفع تکلیف، گوشزد نمودند؛ علی الخصوص جناب استاد دکتر محمد تقی یوسفی به عنوان استاد راهنما و جناب استاد دکتر محمد مهدی گرجیان به عنوان استاد مشاور، کمال تشکر و قدر دانی را داشته باشم.

از خداوند منان عاجزانه تقاضا دارم به تمام آنان جزای خیر مرحمت نماید.

چکیده

وظیفه اولیه هر دینداری که با الفبای تدین و دینداری آشناست، ایمان به خداوند و سائر اموری است که او ایمان به آنها را طلب نموده است. این امر ضرورت شناخت حقیقت ایمان را به همراه دارد. از طرف دیگر اولین پرسشی که توجه به حقیقت ایمان در پی دارد، سؤال از جایگاه معرفت و شناخت، در ایمان است. آیا اساساً ایمان با معرفت قابل جمع است؟ اگر چنین است آیا معرفت در تحقق آن ضرورتی هم دارد؟ اگر ضرورت دارد، چه نوع معرفتی شرط لازم ایمان است؟ در این تحقیق کوشیده شده است تا از جایگاه یکی از مراتب شناخت یعنی یقین در حقیقت ایمان پرده برداشته شود و پاسخی به بنیادین ترین سؤالات ایمانی داده شود. در این راستا ضمن بررسی حقیقت یقین و ماهیت ایمان، رابطه بین یقین و ایمان مورد بحث و کنکاش قرار گرفته است تا روشن شود اولاً یقین در تحقق ایمان ضروری است یا خیر؟ و ثانياً در صورت مثبت بودن پاسخ کدامیک از اقسام یقین در این مهم نقش اساسی را ایفاء می نماید؟

طبعا و با توجه به عنوان تحقیق تکیه گاه اساسی در یافتن پاسخ به سؤالات اساسی مطرح شده، نظریات علامه طباطبایی به عنوان پرچمدار تفکر فلسفی سنتی در عصر حاضر، می باشد. مرحوم علامه گرچه مسأله رابطه بین ایمان و یقین را به طور مستقل مورد بررسی قرار نداده ولی بررسی در آثار وی ما را به نتایجی در این زمینه رهنمون می نماید. در یک کلام می توان گفت نظر علامه در این رابطه با نوعی ابهام مواجه است ولی قدر متیقن این است که از منظر وی، ایمان با نوعی احتمال خلاف قابل جمع است و در تحقق ایمان وجود یقین ضروری نمی نماید، گرچه هر شخصی مکلف است که به ایمانی دسترسی پیدا کند که در آن هیچگونه شائبه تردید و شکی وجود نداشته باشد.

کلید واژه

یقین، عقل، شهود، ایمان، متعلقات ایمان، شناخت، علامه طباطبایی

فهرست

فصل اول: کلیات 1

1-1-1 گفتار اول: طرح تحقیق..... 1

1-1-1-1 بیان مسأله..... 1

1-1-2 اهمیت و فائده مسأله..... 2

1-1-3 سابقه تحقیق..... 3

1-1-4 اهداف تحقیق..... 6

1-1-5 سؤالات تحقیق..... 7

1-1-6 فرضیه های تحقیق..... 7

1-1-7 روش تحقیق..... 8

1-2 گفتار دوم: مفهوم شناسی..... 9

1-2-1 یقین..... 9

1-2-2 ایمان..... 9

1-2-3 علامه طباطبایی..... 10

فصل دوم: چیستی یقین از منظر علامه طباطبایی . ERROR! BOOKMARK NOT

DEFINED.

2-1 گفتار اول: چیستی یقین..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

2-1-1 یقین در لغت..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

2-1-2 یقین در اصطلاح..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

أ. یقین در منطق..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

ب. یقین در فلسفه..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-1-3. یقین در کلام علامه طباطبایی

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. أ. عناصر چهارگانه یقین در گفتار علامه

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. ب. شرایط یقینی بودن یک گزاره از منظر علامه

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. ج. رابطه یقین و علم از منظر علامه

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-2. گفتار دوم: اقسام یقین

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-2-1. اقسام یقین به لحاظ عناصر تشکیل دهنده آن: DEFINED.

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-2-2. مراتب یقین:

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-3. گفتار سوم: ابزار کسب یقین

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-3-1. حس

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-3-2. عقل

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-3-3. قلب (فؤاد)

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 4-2. گفتار چهارم: ارزش معرفت شناختی یقین

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-4-1. یقین شهودی

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 2-4-2. یقین در علم حصولی

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. فصل سوم: حقیقت ایمان از نگاه علامه طباطبایی. DEFINED.

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 3-1. گفتار اول: ماهیت ایمان

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 3-1-1. ایمان در لغت

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. 3-1-2. ایمان در اصطلاح

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. أ. ایمان در کلام علامه طباطبایی

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. ب. ایمان در نگاه متفکران اسلامی

اول: دیدگاه لفظ انگارانه.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

دوم: دیدگاه معرفت انگارانه.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

سوم: دیدگاه باطن انگارانه.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

چهارم: تلفیق دیدگاه اول و سوم.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

پنجم: دیدگاه عمل گرایانه.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

3-2. گفتار دوم: متعلق ایمان.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

3-3. گفتار سوم: تشکیکی بودن ایمان.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

3-3-1. علامه طباطبایی و مسأله تشکیکی بودن ایمان ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

3-3-2. مراتب ایمان از منظر علامه.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

3-4. گفتار چهارم: ایمان و اختیار.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

فصل چهارم: رابطه ایمان و یقین از منظر علامه طباطبایی ERROR!
BOOKMARK NOT DEFINED.

4-1. گفتار اول: امکان تحصیل یقین به متعلقات ایمان ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

4-1-1. منکرین دستیابی انسان به شناخت ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

4-1-2. منکران دستیابی انسان به شناخت یقینی در حوزه دین ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

4-2. گفتار دوم: راه هایی تحصیل یقین به متعلقات ایمان..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

4-2-1. طریق نقل (ظواهر دینی).....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

4-2-2. طریق عقل.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

بدیهی بودن وجود خداوند.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-2-3. طریق کشف

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-3. گفتار سوم: لزوم تحصیل یقین برای تحقق ایمان

DEFINED.

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-3-1. دیدگاه علامه طباطبایی

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-3-2. ادله دیدگاه علامه

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-3-3. بررسی اجمالی دیدگاه های دیگر

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... ا. دیدگاه اول: معرفت یقینی شرط لازم ایمان

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... دلیل اول: اجماع

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... دلیل دوم: حکم عقل

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... اول: قاعده وجوب شکر منعم

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... دوم: قاعده دفع ضرر محتمل

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... دلیل سوم: آیات قرآن

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... دلیل چهارم: روایات

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... ب. دیدگاه دوم: معرفت اطمینانی (=یقین عرفی)، شرط لازم ایمان

NOT DEFINED.

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... ج. دیدگاه سوم: معرفت ظنی، شرط لازم ایمان

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-4. گفتار چهارم: نوع یقین لازم برای تحقق ایمان

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-4-1. مبنای مسأله

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-4-2. دیدگاه علامه طباطبایی در مسأله

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 4-4-3. ادله دیدگاه علامه

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... خاتمه

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... 5-1. نتایج تحقیق

5-2. نقائص و کمبود ها.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

5-3. پیشنهاد ها.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

منابع.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

فصل اول: کلیات و مفاهیم

1-1. گفتار اول: طرح تحقیق

1-1-1. بیان مسأله

ایمان یکی از مهمترین عناصر دینی است که در پرتو آن انسان فردی متدین و خداپاور شمرده شده و اگر فاقد آن باشد کافر و ملحد به حساب می آید. همین امر سبب شده که متفکران دینی و هر آن کس که در حوزه فلسفه دین قلم فرسایی می کند، نگاهی ویژه به مقوله ایمان داشته و در صدد تفسیر حقیقت آن و بررسی مؤلفه های تشکیل دهنده آن برآید.

با بررسی منابع و متون دینی اسلامی به خوبی می یابیم که از منظر اسلام معرفت مهمترین پایه ایمان دینی و شرط اساسی برای ورود به زمره اهل ایمان شمرده شده و این دو مفهوم (ایمان و معرفت) به گونه ای با هم عجین شده اند. از این رو در مباحث فلسفه دین بحث از معرفت امری ضروری شمرده شده تا آنجا که یکی از مباحث معرفت شناسی، به معرفت شناسی دینی اختصاص داده شده و بدین خاطر معرفت شناسی دینی به یک گرایش مهم و قابل توجهی از معرفت شناسی تبدیل شده است. مباحثی همچون منابع تحصیل معرفت دینی، ابزارهای آن، مراحل و درجات آن همگی مباحثی است که در حوزه فلسفه دین و به طور خاص در سلسله مباحث معرفت شناسی دینی مورد بحث و نقد و بررسی قرار می گیرد.

یکی از مهمترین مباحثی که در این حوزه مطرح است اصل امکان معرفت نسبت به باورهای دینی و در درجه بعد نوع معرفت لازم در آنهاست.

این بحث زمانی چالش برانگیزتر است که با نگاهی به فلسفه جدید غرب - که گره خورده با نظام خاص فلسفی کانت است - مورد بررسی قرار گیرد. کانت در زمینه معرفت شناسی مبانی جدیدی را مطرح کرد که طبق آن مبانی، توانایی عقل بر تحصیل معرفت یقینی در الهیات زیر سؤال می رود و

با توجه به این که بسیاری از مسائل فلسفه دین و کلام جدید بر مبانی معرفت‌شناختی استوار گردیده است، این دیدگاه کانت باعث شد تا عموم فیلسوفان دین غربی امکان دست‌یابی به یقین در معرفت دینی را انکار کنند و در باورهای دینی، صرف دست‌یابی به اطمینان یا ترجیح معرفتی را کافی بدانند. در مقابل این تفکر رایج در غرب از منظر فلاسفه اسلامی تحصیل یقین امری ممکن و بلکه تحقق یافته است.

این دو اندیشه متقابل به طور جدی تر در مسائل الهیاتی رو در روی یکدیگر قرار می گیرد و موجب مطرح شدن این پرسش می شود: که با مراجعه به اندیشه‌های متفکران اسلامی چه جایگاهی برای یقین در معرفت دینی می توان ترسیم کرد و اصولاً آیا از منظر ایشان برای تحقق ایمان تحصیل یقین لازم است؟ و در این صورت چه مرتبه‌ای از مراتب یقین برای تحقق ایمان لازم خواهد بود؟

البته در این پژوهش برای پاسخ به این دو پرسش اساسی از بین نظریات متفکران اسلامی، دیدگاه علامه طباطبایی - به عنوان دانشمندی که به خوبی با مباحث دنیای غرب آشنا بوده و در بین فیلسوفان اسلامی از جایگاه رفیعی برخوردار است - مورد تأکید قرار می‌گیرد. هر چند غالب اندیشمندان اسلامی در این نکته مشترکند که یکی از مقومات اساسی ایمان معرفت یقینی است ولی گویی علامه در این نکته با ایشان همسخن نبوده و درجات پایینی ایمان را با نوعی تردید و شک سازگار می داند. در مورد سؤال دوم نیز با نگاه به آثار علامه می توان به این نتیجه رهنمون شد که معرفت تقلیدی از منظر ایشان در تحقق ایمان کفایت می کند.

2-1-1. اهمیت و فائده مسأله

ضرورت تحقیق پیش رو از سه جنبه مهم قابل تبیین است:

1. همانطور که گفته شد مقوله ایمان یکی از مهمترین مفاهیم دینی است و نقش اساسی ایی در تعیین قلمرو دینداری دارد. لذا کنکاش در تبیین مفهوم ایمان امری ضروری و یکی از اساسی ترین مباحث فلسفه دین به شمار می آید. این بحث همواره معرکه آرا بین اندیشمندان غرب و شرق بوده و یکی از نقاط بحث برانگیز آن دخالت یقین در تحقق ایمان بوده است. بدین خاطر مناسب است که نظر فلسفه اسلامی را با تأکید بر اندیشه های علامه طباطبایی در این بحث مهم مورد بررسی قرار دهیم.
2. یکی از مسائل مهم مربوط به مباحث حوزه فلسفه دین بحث عقل و ایمان است. رابطه عقل و ایمان از مباحث مهم و پربینج و خمی است که در غرب و شرق معرکه آراء واقع شده است. هر چند

اصل این بحث خاستگاهی غربی - مسیحی داشته و ریشه در کلمات آباء کلیسا دارد ولی مسلماً یکی از مسائلی که شعله های این بحث را بیش از پیش برافروخته است بحث امکان دستیابی عقل به معرفت یقینی است. بدون شک یکی از اسباب تمایل به ایمان گرائی و نفی رابطه ایی دوستانه بین عقل و ایمان، در سده های اخیر ناکارآمدی عقل در دستیابی به معرفت یقینی است، ناکارآمدی ایی که میراث فلسفه فیلسوفانی همچون هیوم و کانت بوده و غرب را با بحران جدی معرفت شناسی روبرو کرده و پر آن مسأله ایمان دینی را نیز در بر گرفته است. این میراث شوم از طرفی سبب شده برخی به ایمان گرایی روی آورده و مسائل الهیاتی را عقل گریز و یا عقل ستیز بدانند و از طرف دیگر سبب شده کسانی که به عقل گرایی تمایل دارند، معرفت لازم در مسائل دینی را معرفت اطمینانی یا موجه و نه یقینی بدانند. بررسی امکان دستیابی به معرفت یقینی در باب ایمان، از منظر فلسفه اسلامی، می تواند فائده دیگری برای این پژوهش به حساب آید چرا که تا حدودی دیدگاه این فلسفه را در بحث رابطه عقل و ایمان روشن می سازد.

3- براهین اثبات وجود خدا که از طرف متألهان اسلامی و غربی ارائه شده است مورد انتقاد و اعتراض فیلسوفان ملحد یا لادری گرا قرار گرفته به طوری که راه را برای حصول معرفت یقینی و برهانی در نفس مشکل ساخته است. همین امر سبب شده است که فلسفه کنونی غرب بهترین راه کسب ایمان را تجربه امر قدسی بدانند. پژوهشی مستقل در مورد جایگاه یقین در ایمان از دیدگاه فیلسوفان اسلامی و راه هایی که این فلاسفه برای تحصیل یقین در ایمان دینی ارائه کرده اند، می تواند راهی مناسب برای برون رفت از این مشکل باشد.

3-1-1. سابقه تحقیق

تحقیقاتی که به نوعی با موضوع مورد بحث در ارتباطند به طور کلی به دو دسته تقسیم میشوند: الف) دسته اول تحقیقاتی می باشند که به صورت کلی به رابطه ایمان و یقین پرداخته و دغدغه اصلی آنها پاسخ به این سؤال است که آیا تحقق ایمان منوط به وجود یقین میباشد یا ایمان با عدم یقین نیز سازگار است؟ آیا ظن در اصول اعتقادی کفایت می کند؟ در صورت لزوم یقین چه نوع یقینی در ایمان لازم است؟ آیا یقین تقلیدی در تحقق ایمان کفایت می کند؟ البته در این دسته از تحقیقات نظر علامه طباطبایی به طور خاص مورد بررسی قرار گرفته نشده است. این بحث مورد توجه فقهاء و اصولیین نیز بوده است. ایشان در دو جا مفصل یا موجز به این بحث پرداخته اند: 1- در ابتدای رساله های عملیه

آنجا که تقلید را در اصول دین جایز نشمرده و غالباً فتوا به لزوم تحصیل یقین در اصول دین داده اند. 2- باب انسداد از مباحث علم اصول. در این باب به مناسبت بحث حجیت مطلق ظن، این بحث را مطرح میکنند که آیا ظن در اصول اعتقادی قابل اعتماد است یا خیر؟ شاید اولین کسی که به این بحث به طور مفصل پرداخته است مرحوم میرزای قمی باشد.¹ شیخ اعظم انصاری نیز به طور بسوط به این بحث پرداخته است.² دیگر اصولیین نیز کم و بیش این بحث را مطرح کرده و در آن به اظهار نظر پرداخته اند. برخی دیگر از تحقیقاتی که این مسأله را مورد ارزیابی قرار داده اند ذیلا مورد اشاره قرار میگیرد:

1- معرفت کافی و لازم در دین نوشته محمد حسین زاده:³ نویسنده در ابتدا سه پرسش را به عنوان سؤالات اساسی در مباحث معرفت شناسی دینی مطرح کرده است: اولاً در دین (اسلام)، به چه نوع معرفتی می توان دست یافت؟ آیا دستیابی به معرفت یقینی بالمعنی الاخص در دین ممکن است؟ ثانیاً، در صورت امکان دستیابی به چنین نوع معرفتی در دین، آیا تحصیل و کسب آن لازم است، یا صرفاً مظنه یا علم متعارف یا جزم کفایت می کند؟ ثالثاً، در صورت کفایت علم متعارف یا جزم، معیار صدق این گونه معرفت ها چیست؟

وی پس از بیان واژه های «دین» و «معرفت» و شرح کاربردهای معرفت و دیگر مقدماتی که به نحوی در فهم یا حل مسئله دخالت دارند، به این نتیجه رسیده است که اولاً، دستیابی به یقین بالمعنی الاخص در بخش هایی از دین ممکن است؛ و ثانیاً، به رغم امکان دستیابی به معرفت یقینی، تحصیل آن لازم نیست.

دغدغه اساسی تحقیق مذکور گرچه پرداختن به رابطه ایمان و یقین است ولی افزون بر موجز بودن، نظریات مرحوم علامه طباطبایی در آن مورد بررسی قرار داده نشده است.

2- عقل و دین نوشته محمد جعفری:⁴ موضوع این نوشته هر چند به طور مستقیم بحث رابطه ایمان و یقین را در بر نمیگیرد ولی نویسنده محترم در بخشی به این رابطه از منظر دو روشنفکر معاصر

1. ابو القاسم القمی، القوانين المحکمة فی الاصول، چاپ اول، قم، احیاء الکتب الاسلامیة، 1430 ق، ج 4 ص 351.

2. مرتضی الانصاری، فرائد الاصول، چاپ نهم، قم، مجمع الفکر الاسلامی، 1428 ق، ج 1 ص 553.

3. حسین زاده، محمد، معرفت لازم و کافی در دین، چاپ اول، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، 1387.

4. جعفری، محمد، عقل و دین از منظر روشنفکران معاصر، چاپ اول، قم، بوستان کتاب، 1390 صص 70-82.

(دکتر سروش و مجتهد شبستری) پرداخته و دیدگاه صحیح از منظر اسلام را بیان کرده و چنین نتیجه گرفته است که طبق ادله نقلی، یقین در تحقق ایمان لازم و ضروری است. این بخش از این کتاب بسیار مختصر بوده و زوایای مختلف بحث مورد را بررسی قرار نداده است.

ب) دسته دوم تحقیقاتی هستند که به صورت مستقل یا به روش تطبیقی به بررسی ماهیت ایمان از منظر علامه طباطبایی پرداخته اند. در این تحقیقات بالطبع جایگاه یقین در ماهیت ایمان از منظر علامه طباطبایی - که موضوع این پژوهش است - نیز مورد بررسی قرار گرفته شده است ولی از آنجایی که تکیه گاه اصلی این تحقیقات بحث یقین نبوده و در آنها تمام مؤلفه های ایمان از منظر علامه طباطبایی مورد بحث قرار گرفته شده لذا مسأله مورد نظر در پژوهش ما در آنها به طور مبسوط بحث و بررسی نشده است. این دسته از تحقیقات از این قرارند:

1- مقاله ماهیت ایمان دینی از دیدگاه علامه طباطبایی و پل تیلیخ نوشته دکتر مجید صادقی حسن آبادی و دکتر حمیدرضا عبدلی مهرجردی:¹ نویسندگان در مقدمه مقاله ضمن تعریف معنای لغوی ایمان گزارشی تاریخی از بحث ایمان در اسلام و مسیحیت ارائه می دهند و سپس وارد مباحث اصلی شده، در ضمن سه بخش مجزا به بررسی 5 بحث از مباحث مربوط به حوزه ایمان پرداخته. این مباحث عبارتند از: 1- تعریف ایمان 2- سنخ ایمان 3- متعلق ایمان 4- ایمان، یقین و شک 5- ایمان و عقل، نویسندگان در یک بخش این مباحث را از دیدگاه علامه طباطبایی و در بخش دیگر از دیدگاه پل تیلیخ و در بخش آخر به طور مقایسه ای بین این دو اندیشمند مورد بررسی قرار داده اند. نویسندگان از تعاریف مختلف علامه طباطبایی نسبت به ایمان در مواضع مختلف چنین نتیجه گرفته اند که از منظر ایشان ایمان حکایت است از باور قلبی که شخص آن را تصدیق کرده، به واسطه آن باور به لوازم عملی باور خود پایبند میگردد، به گونه ایی که نسبت به آن تسلیم و سرسپرده شود و آثار علم و تصدیق از او بروز کند، از جمله آن آثار نیز یقین است. نویسندگان در بحث ایمان، یقین و شک نیز اذعان دارند که با وجود اینکه عبارات علامه در آمیختگی ایمان با شک یا ایمان با یقین دو گانه است ولی میتوان در

1. صادقی حسن آبادی، مجید و عبدلی مهرجردی، حمیدرضا، ماهیت ایمان دینی از دیدگاه علامه طباطبایی و پل تیلیخ، فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، شماره 26، 1387، ص 19-44.

جمع بین تعابیر ایشان چنین نتیجه گرفت ایمان از دیدگاه ایشان، در مرحله معرفت و علم همیشه قرین با شک و تردید است ولی هنگامی که شخص به مقتضای ایمان خود ملتزم شد و به آن عمل کرد و تسلیم باور و علم خود شد واجد یقین می گردد.

شایان ذکر است این تحقیق علاوه بر اینکه بحث مورد نظر ما (یعنی رابطه ایمان و یقین) را به طور مبسوط مورد بررسی قرار نداده است، در نتیجه گیری در این بحث نیز نتیجه ایی مبهم ارائه می دهد.

2- مقاله حقیقت ایمان از منظر ملا صدرا و علامه طباطبایی نوشته حجت الاسلام و المسلمین

غلامرضا فیاضی:¹ نویسنده محترم در ضمن اشاره به تعاریف مختلف ایمان از منظر فرقه های مختلف مسلمین به روایتی از ائمه علیهم السلام اشاره دارد که در آن مؤلفه های ایمان بیان شده است: «ان الایمان هو التصدیق بالقلب و الاقرار باللسان و العمل بالارکان» وی بر مؤلفه تصدیق به قلب تکیه میکند و به اختلاف ملا صدرا و علامه طباطبایی اشاره دارد. ملا صدرا تصدیق به قلب را تصدیق منطقی دانسته ولی علامه طباطبایی آن را فراتر از تصدیق منطقی می داند. ایشان سپس به طور مفصل ماهیت ایمان را منظر این دو اندیشمند بررسی می کند. آنچه در مقاله مزبور مورد توجه ماست نتیجه ایی است که نویسنده نسبت به نگاه علامه در رابطه با جایگاه تصدیق قلبی در ایمان ارائه می دهد و چنین اذعان دارد که هر جا ایمان حقیقی وجود دارد تصدیق قلبی نیز وجود دارد ولی این طور نیست که هر جا تصدیق قلبی وجود داشت ایمان حقیقی نیز محقق باشد.

4-1-1. اهداف تحقیق

أ. هدف کلی:

بررسی دخالت داشتن یا نداشتن درجات و انواع مختلف یقین در ایمان از منظر فلسفه اسلامی با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی.

ب. اهداف جزئی:

- بررسی امکان دستیابی به یقین در مسائل الهیاتی و به طور خاص مسأله اصل وجود خدا از منظر علامه طباطبایی.

1. غلامرضا فیاضی، حقیقت ایمان از منظر ملا صدرا و علامه طباطبایی، پژوهش های دینی، شماره اول، بهار 1384.

- شناخت راههایی که جناب علامه برای تحصیل یقین در این گونه مسائل ارائه داده است.
- پاسخگویی به شبهات مطروحه در مورد عدم امکان تحصیل یقین به وجود خدا.

1-1-5. سوالات تحقیق

أ. سؤال اصلی:

علامه طباطبایی چه جایگاهی را برای یقین در ایمان قائل است؟

ب. سوالات فرعی:

- 1- یقین در نظر علامه طباطبایی چیست؟
- 2- ماهیت ایمان از منظر علامه طباطبایی چیست؟
- 3- از منظر علامه طباطبایی، دستیابی به یقین در متعلقات ایمان امکان پذیر است؟
- 4- آیا از منظر علامه طباطبایی تحصیل یقین در ایمان لازم است؟

1-1-6. فرضیه های تحقیق

- 1- از منظر علامه طباطبایی کسب معرفت یقینی از روی دلیل و برهان شرط لازم برای ایمان است.
- 2- یقین بالمعنی الاخص از منظر علامه طباطبایی عبارت است از باور جازم صادق غیر قابل زوال.
- 3- ویژگی بسیار مهم یقین در مسائل الهی این است که واجد آن دارای بالاترین مراتب کمال بوده و از اولیاء الهی به حساب می آید.
- 4- از منظر علامه طباطبایی، ایمان عقد القلبی است که با تصدیق منطقی توأم باشد.
- 5- متعلق ایمان در دیدگاه علامه طباطبایی خدا و رسول و تمام معارفی است که از جانب او به بشریت رسیده است.
- 6- از منظر علامه وجود خدا و همچنین بسیاری دیگر از معارف الهی قابلیت این را دارد که متعلق یقین واقع شود.

7- علامه طباطبایی برهان و شهود را راه های بدست آوردن یقین در معارف

الهی و وجود خداوند می داند.

7-1-1. روش تحقیق

روشی که در این تحقیق اتخاذ گردیده، روشی توصیفی- تحلیلی به همراه پاره ایی از ارزیابی ها و انتقادات است که به فراخور مطالب ارائه گردیده است. گرد آوری مطالب نیز کتابخانه ایی و بیشتر با استفاده از برنامه هایی رایانه ایی صورت گرفته کما اینکه ابزار گرد آوری اطلاعات نیز، فیش های یارانه ایی می باشد.

2-1. گفتار دوم: مفهوم شناسی

1-2-1. یقین

واژه یقین در استعمالات و کاربردهایی که دارد، به معانی مختلفی اطلاق می گردد. در لسان عرف یقین، مساوی با معرفت اطمینانی است که در آن دغدغه خاطری نسبت به تحقق متعلقش وجود ندارد. کاربرد قرآنی این واژه از منظر علامه، علمی است که به هیچ وجه مشوب به شک نیست. منطقدانان و فیلسوفان در تعریف یقین مورد نظر خود، رویه یکسانی نداشته ولی به طور کلی می توان آنرا از منظر منطقدانان به «اعتقاد به آنکه شیء چنان است و نمی تواند چنان نباشد، اعتقادی مطابق واقع و غیر قابل زوال» یا «اعتقاد جازم مطابق ثابت» تعریف نمود. از منظر منطقدانان، یقین از چهار عنصر تشکیل یافته است: اول آنکه یقین از سنخ اعتقاد یعنی علم حصولی تصدیقی است. دوم آنکه این اعتقاد باید جازم و احتمال خلاف آن منتفی باشد. در غیر این صورت این اعتقاد، «ظن» نامیده خواهد شد. سوم آنکه این اعتقاد باید مطابق واقع باشد و گرنه «جهل مرکب» خواهد بود و اساساً معرفت زا نیست. چهارم آنکه این اعتقاد ریشه دار بوده و از اسبابی که بالذات مقتضی ایجاد اعتقادند حاصل گردد. در صورتی که اعتقاد از این ویژگی برخوردار باشد، ثابت و غیر قابل زوال خواهد بود.

در گفتار اندیشمندان، یقین در معنای عامتری نیز به کار می رود و آن مطلق اعتقاد جازم است گرچه مطابق واقع نبوده و قابل زوال باشد. به این یقین یقین بالمعنی الاعم یا یقین روانشناختی گفته می شود.

در پایان باید از نوع دیگری یقین سخن گفت که ناشی از کشف و شهود است. از این یقین در برخی از نوشته به یقین شهودی تعبیر گشته است.

یقین در فرهنگ قرآنی و روایی از جایگاه بالایی برخوردار است و برای آن و واجد آن ارزش بسزایی یاد شده است.

2-2-1. ایمان

ایمان مهمترین رکن دینداری و از پایه ترین مفاهیم دینی است. با این وجود در تبیین ماهیت آن رویه واحدی در بین دینداران اعم از مسلمان و غیر مسلمان وجود ندارد. مرحوم علامه ایمان را از افعال قلبی و محل آن را قلب می داند. از منظر وی ایمان عقد القلبی است که توأم معرفت بوده و لازمه آن التزام عملی به مقتضیات متعلق ایمان است. وی ایمان را منفک از عمل ندانسته ولی برای عمل نقش

حدائقی قائل است بدین معنی که «عمل فی الجملة» ملاک و شرط ایمان است نه عمل در تمام شؤون و مراتب. بر این اساس علامه تأکید می نماید که مؤمن در مراتب ابتدایی ایمان گاه مرتکب خطاء و معصیت می گردد.

در بین سائر متفکران اسلامی اختلافات گسترده ایی در حقیقت ایمان وجود دارد. برخی ایمان را مجرد تلفظ شهادتین دانسته اند. برخی دیگر با وارد نمودن اشکالاتی به این نظریه وجود معرفت را در ایمان ضروری دانسته اند. در این میان برخی ایمان را مساوی معرفت و علم دانسته و برخی معرفت را شرط لازم ایمان دانسته و نه حقیقت آن لذا بر این نکته تأکید می نمایند که ایمان تصدیق قلبی است. برخی نیز عمل را به حقیقت ایمان اضافه نموده و کسی که مرتکب کبیره شود را از جرگه مؤمنین خارج نموده اند. اینها اختلافاتی است که در حقیقت ایمان بین متفکران اسلامی وجود دارد که در فصل های بعدی این کتاب به طور تفصیلی بدان خواهیم پرداخت.

3-2-1. علامه طباطبایی

علامه سید محمد حسین طباطبائی از یکی از خاندان های بزرگ علم برخاسته اند و چهارده پشت ایشان از دانشمندان و علمای به نام تبریز بوده اند.

ایشان در پایان سال 1321 هجری قمری مصادف با 1282 شمسی در تبریز متولد شد و در زادگاه خود تحصیلات مقدماتی را دنبال کرد.

پس از اتمام اولین مراحل علمی در 1304 رهسپار نجف اشرف شد و ده سال در آن مرکز بزرگ تشیع به تکمیل معلومات خود در شعبه های مختلف علوم اسلامی پرداخت. فقه و اصول را نزد استادان معروف: نائینی و کمپانی و فلسفه را نزد سید حسین بادکوبی که خود از شاگردان جلوه و آقا علی مدرس بود و ریاضیات را نزد آقا سید ابوالقاسم خوانساری و اخلاق را در محضر حاج میرزا علی قاضی که در حکمت عملی و عرفان مقامی بس ارجمند داشت، تلمذ کرد. سپس در سال 1314 به زادگاه خود مراجعت کرد.

شهرت علامه طباطبائی در تهران و حوزه های دیگر علمی ایران خارج از تبریز هنگامی آغاز شد که در اثر حوادث سیاسی جنگ دوم جهانی و عواقب بعد از آن، ایشان از مسقط الرأس خود به قم مهاجرت کردند و از سال 1325 شمسی در آن جا ساکن شدند، و بدون کوچک ترین سرو صدا مجالس درس خود را در تفسیر و حکمت آغاز کردند، و در سفرهای پیاپی به تهران با علاقه مندان به حکمت و

معارف اسلامی نیز تماس حاصل کردند، و حتی از بحث و مناظره با مخالفان دین و حکمت دریغ نورزیدند، و از راه عقل و منطق بسیاری از افرادی را که از طریق صواب منحرف شده بودند به درک حقایق دینی و حکمی نائل ساختند.

مهمترین خدمت علامه در حوزه علمیه قم، احیای علوم عقلی و نیز تفسیر قرآن کریم بوده است. به تدریج ایشان تدریس سطوح اساسی حکمت مانند کتاب «شفاء» و «اسفار» را متداول ساختند. شخصیت بارز ایشان و تخلق به صفات حمیده و حسن سلوک در تماس با طلاب هر روز گروه بیشتری از افراد علاقه‌مند و با استعداد را به سوی مجالس درس ایشان جلب کرد تا در سالیان اخیر در درس حکمت صدها طلبه حضور داشتند.

مهم‌ترین اثر علامه طباطبائی یقیناً همان تفسیر المیزان است. این اثر نفیس از بزرگ‌ترین تفسیرهای این عصر است و همان خدمتی را که تفاسیر بزرگ قدیم با توجه به علوم و فلسفه زمان خود در فهم قرآن به مسلمانان اعصار گذشته انجام داده است، برای نسل فعلی انجام می‌دهد. وانگهی علامه طباطبائی روش جدیدی در تفسیر به کار برده‌اند که مبتنی بر نص حدیث است و آن تفسیر آیات قرآنی توسط سایر آیات است. امروزه تمام وقت علامه طباطبائی مصروف تألیف این اثر بزرگ می‌شود و امید می‌رود که ایشان بتوانند آن را به پایان رسانند.¹

از دیگر آثار وی می‌توان به این کتب اشاره نمود:

- 1- اصول فلسفه رئالیسم.
- 2- حاشیه بر اسفار ملا صدرا
- 3- قرآن در اسلام
- 4- اعجاز قرآن
- 5- سنن النبی
- 6- شیعه (مجموعه مذاکرات با پرفسور هانری کرین)
- 7- الانسان و العقیده

1. تلخیص از مقدمه دکتر سید حسین نصر بر کتاب شیعه در اسلام. شایان ذکر است که سید حسن نصر این مقدمه را در زمان حیات علامه مرقوم نموده است.

8- رساله های مختلفی که در مجموع رسائل علامه طباطبایی جمع آوری شده

است.

این استاد بی بدیل علم و عمل، سرانجام در 18 محرم سال 1402 ق، برابر با 24 آبان 1360 ش، عالم فانی را وداع گفت و جسم پاکش، در زیر باران سرشک هزاران چشم گریان، در حرم مطهر حضرت معصومه (ع)، در قم، به خاک سپرده شد.